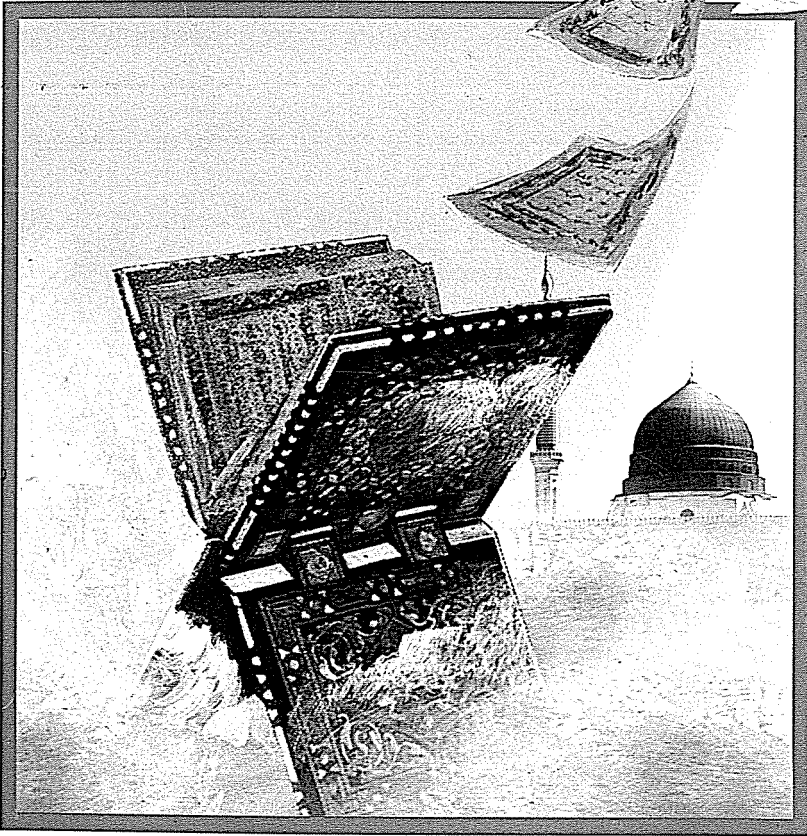

KUR'AN ve KIRAATI SEMPOZYUMLARI KİTABI

**Abdurrahman Gürses Anısına
I. KUR'AN ve KIRAATI SEMPOZYUMU**
12 Kasım 2000

**M. Rüştü Aşıkkutlu Anısına
II. KUR'AN ve KIRAATI SEMPOZYUMU**
25 Mayıs 2003

II. OTURUM

Prof. Dr. İbrahim Kafi DÖNMEZ

Efendim, öğleden sonraki oturumda, değerli katılımcılar merhum Abdurrahman GÜRSES hocamızın ruhunu şadeden ve bizleri de derinden düşündüren, uygulandıran güzel konuşmalar yaptılar, bilgilendirdiler. Bu vesileyle, toplantıyı tertip edenleri, emeği geçen herkesi kutlamamız gerekiyor. Çünkü merhumu memnun edecek, ikna edecek bir program hazırlamışlar. Öyle sanıyorum ki, kendisi şimdi sağ olsaydı bu programın sadece kendi hayat hikayesinin anlatılmasını, sadece hatıralarının anlatılmasına tahsis edilmesini tasvip etmezler, ayrıca ömrünü verdiği bu ilmin, kıraat ilminin ele alınmasını, ilmi mübâhaseler yapılmasını da arzu ederlerdi. Onun bu arzusu tahmin edilerek öğleden sonraki bize verilen sürede bu işi becerebilecek mi diye beni sınıdığını düşünüyorum. Başarılı kılması için Cenâb-ı Allâh'tan yardım niyaz ediyorum. O sebeple kendim sözü fazla uzatmadan sözü doğrudan doğruya bugün "Anahatlarıyla Kıraat İlmi ve Tarihi Gelişimi" konulu tebliği sunacak olan muhterem hocam Prof. Dr. İsmail KARAÇAM Bey'e veriyorum. Buyurun...

Prof. Dr. İsmail KARAÇAM

Anahatlarıyla Kıraat İlmi Ve Tarihi Gelişimi

Kur'an-ı Hakîm'i insanlığa en son ve en mükemmel bir kitap olarak inzal buyuran Cenab-ı Hakk'a hamd ü senalar ve bu aziz Kitabı ümmetine hatasız ve noksansız olarak tebliğ eden ahir zaman peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, onun mübarek Ehl-i Beytine ve Ashabına salât-ü selamlar olsun.

I. KUR'AN ÖNCESİ ARAPLAR

Arabistan (Ceziretü'l-Arab = Arap Yarımadası), coğrafi mevkî'i itibariyle Asya'nın Güney batısında, takriben üç milyon kilometrekarelik bir sahadır. Doğusunda İran körfezi, batısında Kızıldeniz ve Süveyş kanalı, kuzeyinde Umman denizi, güneyinde Mezopotamya, Suriye ve Filistin toprakları bulunmaktadır. İşte bu yarımada, Arapların ana yurdudur. Bu coğrafi mevkî'in güneyinde Kahtânî, kuzeyinde de Adnânî veya diğer adıyla İsmailî kolu yerleşmiştir. Peygamberimizin kabilesi bu ikinci koldandır.

İslam öncesi Arapların şecaat, cesaret, kahramanlık, ırz ve namusu korumak gibi güzel hasletlere sahip oldukları, özellikle de edebî sanatlara ifrata varan düşkünlükleri bilinmektedir. Dilleri olan Arapça'ya o kadar düşkünlerdir

ki, lisanlarındaki aksanı korumak için diğer milletlerle temas etmekten çekinirlerdi.

Bütün bunlarla birlikte Arapların, güzel ahlaka, adet ve törelerine ifrata varan düşkünlükleri onlarda birtakım çirkin ve kötü davranışların doğmasına sebep olmuştur. Mesela onlardaki ırz ve namusa düşkünlük, ileride bir iffetsizlik yapabilir korkusuyla kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeye; fakr ü zarurete düşer olma korkusu evlatlarını öldürmeye; öç ve intikam hissi onları senelerce savaşmaya...sevketmiştir. Bunun yanında cömertliklerindeki aşırılık onları bütün servetlerini harcamaya; şecaat duygularındaki ölçsüzlük tehlikelere atılmaya; şefkat ve merhametlerindeki aşırılık himayelerine sığınan yetimleri kendi evlatları gibi mirasçı yapmaya yöneltmiştir.

Arapların edebi sanatlarla meşguliyetleri, tarihin çok eski devirlerine dayanmaktadır. Fakat tarihi vesikaların yokluğu sebebiyle, tarih öncesi ilk cahiliye devri¹ Arap edebiyatı safahatına dair pek fazla bilgi yoktur. Ancak ikinci cahiliye devrinde² görülen mütekâmil edebiyat Arap medeniyetinin, mazinin bir hayli derinliklerine uzandığını göstermektedir.

A-ARAP DİLİ

Arap dili, Sami dillerden birisidir. Fakat diğer Sami dillere nazaran Arap dilinin edebi sanatlara kabiliyeti gayet açıktır.³ Arapların kökünü teşkil eden Kahtanlılar ve Adnanlılar asılları bir olmakla beraber, çeşitli lehçelerle konuşan boy ve kabilelere ayrılmışlar, Kahtanlılarda Himyer kabilesinin dili diğer kardeş lehçelere üstün gelmiştir. Sonra bu lehçeye Adnanlıların dilinden de çeşitli lehçeler, kelime ve üsluplar girerek İslam'ın gelişine kadar bu tekamül devam etmiş, en sonunda da Adnanlıların diliyle uyuşan lafızlar baki kalmıştır.⁴

"Her kabilenin dilinde baki kalan farkların tamamına o kabilenin lehçesi denir" (el-Vasît, I, 14) şeklinde tarif edilen bu lehçe hakimiyeti, Araplarda kendilerini saran tabii ve sosyal şartlara, başkalarından ayıran duygu ve düşüncelere, kendilerine sunulan kültür şartlarına uygun olarak birbirlerinden ayrı bir biçimde devam etmiştir. Şu kadar var ki, kabileler arasında cereyan eden bu lehçe mücadelesinde ticaret, menfaat değişimi, komşuluk ilişkileri, Hac mevsiminde ve panayırlardaki toplum hareketleri, harpler... bu sözkonusu mücadeleyi kızıştırmış ve bu kültür savaşının sonunda Kureyş lehçesi muzaffer olmuş, diğer bütün lehçelere üstünlük sağlamıştır. Kureyş lehçesi gerek şiir, gerek hitabet ve gerekse diğer edebi sahalarda öbür kabilelere etkili olmuş, kabilesi

¹ Mîlâdî V. asırdan önceki cahiliye devri.

² Mîlâdî V. asırdan İslam'ın zuhuruna kadar devam eden zaman süresi.

³ İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1964, I, 512-523.

⁴ Ahmed el-İskenderânî ve Mustafa Anânî, el-Vasît fi'l-Edebî'l-Arabî. Mısır 1924, I,13-14.

ne olursa olsun tüm Arap edipleri, eserlerini Kureyş lehçesiyle yazmışlardır.⁵

Diğer taraftan cahiliye devri Arapları, edebiyata ve ediplere çok kıymet vermişlerdir. Fakat bu kadar ileri derecedeki sevgi ve alakaya rağmen, halkın çoğunluğunu okuma-yazma bilmeyen ümmiler teşkil ediyor, böylece bütün mefahir, seleften halefe ezber yoluyla intikal ediyordu.

İşte edebiyatın en çok revaçta bulunduğu böyle bir zamanda Cenab-ı Hakk, Kur'an-ı Kerim'i, tanzirine imkan olmayan, i'cazkâr vasıflarıyla inzal buyurarak, onları en hassas noktalarından yakalamış ve huzurunda diz çökmeye mahkum etmiştir.⁶

B- KUR'AN'IN DİLİ

Kur'an-ı Kerim'in Arapça olarak indiği bizzat Kur'an tarafından haber verilmektedir. Kur'an'daki pekçok örnek içinden aşağıdakileri sıralayabiliriz:

1- Yusuf, ayet: 2. Meâli: "Hakikat biz onu (Kur'an'ı), (manasına) akıl erdiresiniz diye, Arapça bir Kur'an olarak indirdik,"

2- eş-Şuarâ, ayet: 194, 195, 196. Meâli: "O (Kur'an 'ı) Rûhu'l-Emîn, inzar edicilerden olası diye senin kalbine, manası açık Arapça bir dil ile indirmiştir."

3- Tâ-Hâ, ayet: 113. Meâli: "Biz onu (Kur'an'ı) böylece Arapça bir Kur'an olarak indirdik. "

4- ez-Zümer, ayet: 28, Meâli: "(Onu her türlü) tenakuz ve ihtilaftan âzâde, dosdoğru, Arapça bir Kur'an olarak (indirdik)," ...

Zaten Kur'an'ın dilinin. onu yaymakla görevli bulunan peygamberin diliyle aynı olması yüce Allah'ın peygamberlerini göndermedeki adetine de uygun düşmektedir.

İbrahim sûresinin 4. ayetinde: "Biz hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başka bir dille göndermedik." şeklindeki ilahi beyan bu gerçeğin en açık delilidir.

Diğer yönden Kur'an'ın Arap lehçelerinden Kureyş lehçesi ile inmiş olduğu da aynı ayet ile sabittir.⁷ Yalnız Kur'an kelimelerinin çoğunlukla Kureyş lehçesi üzerine nazil olması, Kur'an'da ondan başka hiç bir lehçenin bulunmadığı anlamına gelmez.⁸

⁵ Dr. Ali Abdülvahid Vâfi, Fıkhül-Lüğa, Mısır 1956, I,104-108.

⁶ Karaçam, İsmail, Sonsuz Mu'cize Kur'an, İstanbul 1987, s. 106-107.

⁷ Mustafa Sadık er-Rafî, İ'cazû'l-Kur'ân, Mısır, 1965. sy. 63.

⁸ Askalânî İbnu Hacer, Fethû'l-Bârî, Mısır, 1301, IX, 7; Kâmil Miras, Tecrid-i Sarfih Tercemesi, İstanbul, 1946, IX, 31-32.

II. KUR'AN-I KERİM'İN ÖNEMİ

Pek çok bakımdan orijinallik ve fevkalâdelik arzeden Kur'an-ı Kerîm, nâzil olduğu günden beri insanların nazar-ı dikkatini celbetmiş; onun hak kitap olduğuna inanan da inanmayan da onunla meşgul olma ihtiyacını hissetmiştir. Şu kadar var ki, ona sıdk-u sadakatle inanıp sarılanlar, onun feyiz ve bereketine nail olarak, rahmetle anılmak suretiyle gönüllerde yaşamaya devam edegelmiş, aleyhtar olanlar ise batıla örnek olmanın vebaliyle tarihin karanlık sayfalarına gömülüp gitmişlerdir.

Beşer tarihinde, çeşitli vesilelerle, üzerinde çalışmalar yapılmış sayısız denecek kadar eser mevcuttur. Fakat bu konuda Kur'an'a muadil ikinci bir eser düşünmek mümkün değildir. Özellikle Kur'an'da "hayırlı ümmet"⁹ diye anılan Muhammed ümmetinin âlimleri, güçlerinin yettiği nisbette bu ilahi kitap üzerinde, hükümleri, emirleri, zecirleri, yasakları, müjdeleri, inzarları, kıssaları, öğütleri, emsalleri... bakımlarından incelemeler yaptıkları gibi, onun Resül-i Ekrem (s.a.v.)'den intikal eden mütevatir kıraatları ve bunlar arasındaki ince farkları da -manaya tesir etsin etmesin- tahkika tabi tutmuşlardır. Hatta Kurtan'ın en küçük unsuru olan harfleri, harflerin oluşturduğu kelimeleri, kelimelerden oluşan cümlecik ve cümleleri, ayetleri ve medlüllerini... ayrı ayrı inceleme ve çalışma konusu yapmışlardır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim İslami ilimlerin en mühim kaynağı olmak itibarıyla, araştırma mesaisini Kur'an'a tahsis eden "Ulûmu'l-Kur'an (Kur'an ilimlerinin)"ın her biri, Kur'an'ın ayrı bir yönünü ele alarak incelemiş, hâlâ da incelemeye devam etmektedirler.

Bütün bu çalışmaların yegane gayesi, Kur'an'ı anlamak ve anlatmaktır. İnzal olunduğu günden itibaren insanları mutluluğa davet eden Kur'an-ı Kerim bir ilim ve hikmet hazinesidir. Asırlara varan sayısız araştırmalara rağmen onun hikmet ve acâibâtı bitmemiştir, kıyamete kadar da bitmeyecektir.

İlimlere verilen değer, malûm olduğu üzere, güttükleri gaye, konularını teşkil eden meselelerin ulviyeti veya kendilerine duyulan ihtiyacın zaruri olma derecesine göre ölçülür. Kur'an'ı her üç ölçü ile de ele aldığımız zaman, Kur'an'ın olduğu kadar, onun hizmetinde bulunan ilimlerin de değer ve kıymeti ortaya çıkmaktadır. Onun için Kur'an ilimlerine "eşrefu'l-ulûm = en kıymetli ilimler" denmiştir. Hatta bugünkü dünya konjonktürüne bakarak diyebiliriz ki, Kur'an-ı Hakîm'in en iyi şekilde anlaşılabilmesi için biz Müslümanlar, yalnız Kur'an ilimleri muvacehesinde değil, ilim ve tekniğin imkan verdiği bütün sebeplere yapışarak aziz kitabımızı asrın idrakine söyletmeye çaba göstermeliyiz.

⁹ Âl-i İmrân, 3/110.

III. KUR'AN'IN YAZILMASI VE CEM'İ

Kur'an-ı Kerim, vahy yoluyla nazil olmuş ve Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından bizzat

yazdırılmıştır. M.Hamidullah, vahyin yazdırılmaya başlandığı tarihin risaletin 5.yılı olduğunu kaydeder.¹⁰

Kur'an-ı Kerim, ezberlenme ve yayılma... gibi çeşitli hikmetlere binaen, 22 sene, 2 ay ve 22 gün gibi bir zaman zarfında, parça parça nazil olmuştur.¹¹

İslamî literatürün tümünün ittifakla haber verdiğine göre, ne zaman Hz. Peygamber'e Kur'an'dan bir şey vahyedilirse, hemen vahy katiplerinden birini çağırır: "Bunu felan süreye koyunuz"¹² diye emreder ve yazdırırdı. Bu gelen vahy, bazen bir ayet. bazen birkaç ayet, bazen de bir sûre olarak gelirdi. Resûlullah, yeni gelen vahyin daha önce gelenlerin neresine konacağını bildirirdi. Yalnız bu gelen vahiyler, kronolojik bir sıraya göre değil, Kur'an'ın kendisine has üslûbuna göre sıralanırdı. Bütün ayetler, Hz. Peygamber'in huzurunda yazılır ve bir nüshası Resûlullah'ın evine konurdu. Vahiy katipleri de bir sûretini kendileri için yazarlardı.

Yazılan ayetlerin asıl nüshasının hane-i saadette bulunması, ayrıca vahiy katiplerinin de ayetlerden birer nüshayı kendileri için yazmaları, Kur'an'ın ezberlenmesi ve zabtı bakımından mühim idi.¹³

Buharî'nin tahric etmiş olduğu bir hadise göre Cebrâil (a.s.), Peygamberimize her sene Ramazan ayında Kur'an'ı arzederdi. Vefatına tekaddüm eden sene ise bu arz, iki defa vuku bulmuştu.¹⁴

Kağdın azlığı sebebiyle Kur'an, tabaklanmış derilere, tahta levhalara, develerin kürek kemiklerine, beyaz yassı taşlara, hurma yapraklarına, kağıt parçalarına, porselenlerin üzerine yazılırdı.¹⁵

Kur'an'ın tamamı Peygamberimiz zamanında yazıldı. Fakat bir cilt halinde toplanmış değildi. Zira son vahiyle Peygamberimizin vefatının arası kısa bir müddet idi. Zaten Kur'an'ın Resûlullah zamanında yazılmasından maksat da, yüce Allah'ın Cebrail (a.s.)'a emri ile her ayetin nereye yazılacağını bildirmesi, onun da tâbi olduğu vahyi emrolunduğu yere yazdırması, dolayısıyla da ayetlerin tertibinden ibarettir.

¹⁰ Muhammed Hamidullah, Kur'an Tarihi, sy, 42.

¹¹ İzmirli İsmail Hakkı, Tarih-i Kur'an, sy, 9.

¹² Zerkeşî, el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, I, 232.

¹³ İzmirli İsmail Hakkı, Tarih-i Kur'an, sy, 9.

¹⁴ Buhârî, es-Sahîh, VI, 101; Zerkeşî, el-Bürhân, I, 232.

¹⁵ Mekki b. Ebî Tâlib, el-İbâne, Mısır, ts., sy. 24; Zerkânî, Menâhilü'l-İrfân, Mısır, 1372, I, 239 vd.

Peygamberimizin vefatı ile Kur'an'ın bir cilt haline gelmesine mani olan sebepler ortadan kalkıp, aksine toplanmasını gerektiren ve zaruri kılan sebepler ortaya çıkınca, durumun gereğine uyularak Hz. Ebu Bekir zamanında cem'i, Hz. Osman zamanında istinsahı yapılmıştır.

Kur'an'ın Hz. Ebu Bekir zamanındaki cem'ine en mühim sebep olarak hicri 12. senede vukû bulan ve birçok hafız sahabinin vefatına neden olan Yemâme vak'ası; Hz. Osman devrindeki istinsaha sebep olarak da hicri 25. senede vukû bulan Ermenistan'ın fethinde cereyan eden olaylar gösterilmektedir.

Hz. Ebu Bekir zamanındaki komisyonda, Zeyd b. Sabit başkan olmak üzere Ömer, Osman, Ali, Übeyy b. Ka'b, İbn Mes'ud, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Saîd, Talha, Sa'd, Huzeyfe, Amr b. el-Âs, Ebû Hüreyre, Hâlid b. el-Velîd. Ebû Mûsa el-Eş'arî, Ebû Zeyd ve Ebû'd-Derdâ Hz. Vardı.¹⁶

Kur'an-ı Kerim, Hz. Ebu Bekir zamanında tamamıyla toplandıktan sonra. Hz. Ömer Ashâb-ı kiramı toplayıp bu mushafı onlara okudu. Ashab-ı güzîn de içlerinden hiç birinin itirazı vaki olmaksızın, tamamıyla onu tasdik ettiler.¹⁷

Bu sayfaların özelliklerini dört esasta toplayabiliriz:

- 1- Bu sayfalar en ince ilmî tespit usulleriyle toplanmıştır.
- 2- Bu sayfalara -ancak- tilaveti mensûh olmayan ayetler alınmıştır.
- 3- Bu sayfaların sıhhati hem tevatür, hem de icmâ-i ümmet ile sabittir.
- 4- Bu sayfalar aynı zamanda "yedi harf"i de ihtiva etmektedir.¹⁸

Hz. Ömer zamanında olduğu gibi, Hz. Osman zamanında da İslâmî fütûhât dev adımlarla ilerlemiş, İslam devletinin sınırları, Arap Yarımadasının ötesinde Şam, el-Cezire ve Mısır'ın batısına kadar uzanmıştı.

Hz. Ömer'in hicri 23. senesinde vefatından sonra hilafet makamına Hz. Osman geçti. Onun zamanında da fetihler hızla devam ediyor, Kur'an-ı Kerim'in aydınlatıldığı daire her gün biraz daha genişliyordu. Fethedilen bu beldelere Ashabın "kurrâ"sı dağılıyor ve Kur'an öğrenimi hızla devam ediyordu, Bu cümleden olarak Abdullah b. Mes'ud Kûfe'ye; Ebû Mûsâ el-Eş'arî Basra'ya; Übeyy b. Ka'b ve Ebu'd-Derdâ da Şam'a gitmişlerdi.¹⁹

Bu zevatin mushafı, tertip itibariyle birbirinden farklı olduğu gibi, a-

¹⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, Tefsir Tarihi, Ankara, 1995, I, 22.

¹⁷ İzmirli, Tarîh-i Kur'an, sy.11.

¹⁸ Zerkânî, Menâhil, I, 246.

¹⁹ Zerkânî, Menâhil, I, 248; İzmirli, Tarîh-i Kur'an, sy. 12; Corci Zeydan, Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi, (terc. Zeki Meğamiz) İstanbul, 1329, III, 109.

ralarında kıraat ve kıraatı eda hususunda farklar mevcut idi. "Son arza"da manaları birbirine yakın olan lafızlardan Kureş lûgatına uymayanlar terkedildiği halde, buna vakıf olmayan bazı kurra o lafızları olduğu gibi muhafaza ediyordu. Hatta bir kısmı ona, tefsir amacı ile bazı kelimeler ilave etmişlerdi. Çünkü onların kültür seviyesi, Kur'an ile Kur'an olmayarı birbirinden ayırmaya yeterli idi. İşte bu şekilde müslümanların Kur'an'ı çeşitli kimselerden öğrenmesiyle, aralarında kıraat bakımından ihtilaflar çıkıyordu. Her ne kadar bu ihtilaflar Peygamberimize kadar dayanıyorsa da kalplerde bazı şüpheler uyanıyordu.²⁰

Halife Hz. Osman'ın müslümanları "Kur'an'ın indiği yedi harf hususunda münakaşadan menetmesine ve bunun küfür sayılacağını söylemesine rağmen, yer yer ihtilaflar kendini göstermeye başladı. Kıraatı her hangi bir sahabîden alan, kendi kıraatını diğerinden üstün görmeye, başkalarının okuyuşunu beğenmemeye ve hatta inkar etmeye kalkıştı.²¹

Muhtelif şehirlerde oturan müslümanlar bir araya geldikleri zaman da aynı münakaşalar ortaya çıkıyordu. Çünkü hepsinin teslim olacağı resmi bir mushaf henüz mevcut değildi.²² Hicrî 25. senede vukû bulan Ermenistan'ın fethinde Iraklılarla Şamlılar arasında meydana gelen kıraat münakaşaları, vehametın doruğa ulaştığını gösterdi. Zira müslümanlar az fark ile de olsa - öğrendikleri vecihlerle okuyor ve başkasının kendinin kıraatına uymayan okuyuşunu reddediyor, hatta tartışmalar küfürleşmeye kadar varıyordu.

Ermenistan fethinden dönen müslümanların komutanı Huzeyfe b. el-Yemân Medine'ye döner dönmez hemen halifenin yanına varıp bu vehameti anlattı ve buna hemen kesin bir çare bulunmasını ondan istedi. Bunun üzerine halife Osman da hemen Ashabın ileri gelenlerini (halife meclisini) topladı ve onlara Kur'an'ı bir tek mushafta ve bir harf üzerine toplayacağını söyledi. Ashâb da bunun yegane hal çaresi olduğunu kabul etti.²³

Hız. Osman, Ashâb ve Tâbiûn'dan ileri gelenlerin, aynı noktada ittifak ettiklerini tespit ederek hicrî 25. senede Kur'an'ın istinsahı işine girişti. Bunun için Hız. Hafsa'nın yanında bulunan ve Hız. Ebû Bekir zamanında toplanmış olan mushafı emaneten istedi ve bu işi Zeyd b. Sâbit başkanlığında Abdullah b. ez-Zübeyr, Saîd b. el-Âs ve Abdurrahman b. Hâris'ten müteşekkil dört kişiye tevdi etti.

²⁰ Er-Râfî, İ'cazû'l-Kur'an, sy. 34 vd.

²¹ Taberî, Tefsiru't-Taberî, Mısır, 1373, I, 28; Sicistânî, Kitâbü'l-Mesâhif, (neşr. Arthur Jeffery) Mısır, ts. I, 21; Dâni Ebû Amr, el-Muknî, (thk: Muhammed Ahmed Dehmân), Dimeşk, 1359, sy. 6 vd.

²² Zerkânî, Menâhil, I, 249.

²³ Dâni, el-Muknî, sy. 119; Zerkeşi, el-Bürhân, I, 235.

Hız. Osman zamanındaki istinsahda kabul edilen prensipler şunlardır:

1- İstinsah edilecek mushafların esasını Hız. Ebû Bekir zamanında toplanan Mushaf teşkil edecektir.

2- Bu mushaflarda son arzada, son şeklini bulmuş olan Kur'an tespit edilecek, tilaveti mensuh olan ayetler bu mushafa alınmayacaktır.

3- Şayet lehçe bakımından komisyon üyeleri arasında bir ihtilaf çıkacak olursa, Kureyş lehçesi tercih edilecektir.

4- Mushaf, birkaç nüsha olarak yazılacak ve örnek olmak üzere belli merkezlere gönderilecek, herkes elinde bulunan mushafları, bu resmi mushafa göre tashih edecek, tashihi kâbil değilse yok edecektir.

5- Sûreler, bugünkü elimizde bulunan mushaflarda olduğu gibi tertip olunacaktır.

6- Mushaflar, mümkün olduğu kadar Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu harfleri ve çeşitli kıraat vecihlerini ihtiva edecek bir tarzda yazılacaktır.

7- Bu mushaflara Kur'an'dan olmayan hiç bir şey konmayacaktır.

Bu prensipler dahilinde istinsah edilen mushaflar, halifenin emriyle birisi Medine'de kalmak üzere birer adet Mekke'ye; Şam'a, Yemen'e, Bahreyn'e, Basra'ya, Kûfe'ye taşıdıkları mushafın kıraat vecihlerini bilen birer zevat ile gönderilmiştir. Ezcümle Abdullah b. es_Sâib, Mekke'ye, Muğîre b. Şihâb Şam'a, Ebû Abdurrahman es-Sülemî Kûfe'ye, Âmir b. Kays Basra'ya gönderilmiş, Zeyd b. Sâbit ise Medine'de kalmıştır. Bu zevat, vazifeli olarak gönderildikleri belde-lerde mushaflarını, ihtiva ettiği kıraat vecihleriyle öğretmişlerdir.²⁴

IV. KIRAAT İLMİ

1-Kırâat (el-Kirâe) kelimesi, semaî bir masdardır. Sözlükte okumak ve tilavet etmek anlamlarına gelir. Kırâatın ıstılah (terim) manası, "kırâat" imamlarından her birinin, rivayet ve tarîklerin ittifak etmesi şartıyla, diğerlerinden farklı olduğu okuyuşudur. Kısaca, "kırâat imamları arasındaki farklı okuyuşlara kırâat denilmektedir" şeklinde tarif edilmiştir. Kırâat İlmî ise: "Kur'an-ı Kerim'in kelimelerinin mütevatir okunuş vecihlerini ve onlardaki farklılıkları kendilerinden nakledilenlere isnad ederek bilmektir."²⁵

Tariflerden de anlaşılacağı üzere mütevatir kıraatları temsil eden imamların bazı Kur'an kelimelerini okuyuşunda farklılıklar bulunmaktadır. Yani peygamber efendimiz vahyi telakki ederken bazı Kur'an kelimelerini Cebraîl aleyhisselâmdan birbirinden farklı şekillerde öğrenmiş, okumuş ve Ashâbına da

²⁴ Sicistânî, Kitâbü'l-Mesâhif, II, 34; Dâni, el-Muknî, sy. 9; Zerkânî, Menâhil, I, 396 vd.

²⁵ Ebû Şâme, İbrâzü'l-Meânî (thk. İbrahim Atva Avvâd), Mısır, 1981, sy. 12; Dimyâtî, İthâf, Mısır, 1359, sy. 5; Abdülfettâh el-Kâdî, el-Büdü'üz-zire, Kahire, 1955, sy. 5.

öğretmiştir. Kıraat imamlarının temsil ettiği bu farklı okuyuş şekilleri, her bir imamın özellikleri ve okuyuş özellikleriyle bilinmekte ve diğer imamlardan yine bu okuyuş karakterleriyle ayrılmaktadırlar.

2- Kıraat İlminin Konusu: Telaffuzlarındaki değişme ve edalarındaki keyfiyet bakımından Kur'an'ın kelimeleridir. Bu ilimde sünnet ve icmardan da faydalanılarak Kur'an-ı Kerim'in nazım şekillerinden ve zamanımıza kadar tevatiiren gelmiş olan ihtilaflardan da bahsedilir.

3- Kıraat İlminin Gayesi: Mütevatir ihtilafların zabt melekelerini elde etmektir. Yani mütevatir olmak şartıyla ne kadar ihtilaf varsa, bunları elde etme yeteneğini kazanmaktır.

4- Kıraat İlminin Faydası:

a- Kur'an'ın kelimelerini telaffuz hususunda hatadan korumak, tahrif ve tağyirden muhafaza etmek, kıraat imamlarından her birinin kıraatını bilmek ve okuyuşlarını birbirinden tefrik etmektir.

b- Fukaha ve ulemaya, manada farklılıklar arzeden kıraat şekillerine göre, birbirinden farklı istinbat ve istihrac imkanlarını sağlamaktır. Zira ulemanın istinbat hususunda ilk müracaat edecekleri kaynak, mütevatir kıraat vecihleri olmuştur. Ebu'd-Derda: "Sen, Kur'an'ın vecihlerini tam olarak öğrenmedikçe fihhın tamamını anlayamazsın" demiştir.²⁶

Eğer Kıraat İlmi ortadan kalkmış olsa Kur'an-ı Kerim'in mütevatir kıraatlarından bir kısmının ortadan kaybolması gibi bir ihtimal ortaya çıkacak, dolayısıyla bu kıraatlara dayanan hükümler delilsiz kalacak, bu vecihlere dayanan yorum ve tefsirler de dayanaktan mahrum olacaktır.

c- Kıraatların çeşitli oluşu İslam Ümmeti için bir kolaylıktır. Dileyen istediği, kendine kolay gelen kıraatı okuyabilir.

d- Her kıraat bir ayetin yerini tutmaktadır. Böylece kelam, i'câzını muhafaza etmekle beraber delaleti birbirinden farklı olur.

e- Kıraat farklılıkları, Kur'an'ın delaletinde hiç bir tezat ve çelişkiye sebep olmaz. Kıraatların her biri diğerini tasdik eder, manasını açıklar. Kur'an'ın kelâmî uslûbundaki yeknesaklık bozulmaksızın biri diğerinin doğruluğuna şahitlik eder. İşte bu haslet, Kur'an'ın olduğu kadar, onu tebliğ eden Peygamberin de doğruluğuna açık bir delil ve yüksek bir alamettir.²⁷

f- Bu Ümmetin ecir ve sevaplarının çoğalmasına vesile olur. Şöyle ki, Ümmet-i merhûmenin alimleri, bu kıraatlardaki manaları anlayabilmek, her lafzın delaletinden hükümler istinbat edebilmek, derin sır ve gizli işaretlerinden istihraçta bulunmak, çeşitli tevcih, ta'lîl ve tercihler yapabilmek için keşif ve nazarını onun hizmetine vermek, ilimlerinin kudreti nispetinde açıklamalar

²⁶ İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut, 1957, II, 357.

²⁷ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr, Bursa, ts., I, 52-53.

yapmak ve anlayışlarının sonunda ona vasil olmak için bütün güçlerini ona sarfetmişlerdir. Yüce Allah da ecri, çekilen meşakkate göre ihsan edeceğinden, mü'minlerin Kur'an'a hizmetleri, onların Allah katındaki rütbelerinin yükselmesine vesile olacaktır.

g- Kiraatlar, İslam ümmetinin diğer ümmetlere olan üstünlüğünü açıklamaktadır. Çünkü bu ümmet, Allah'ın kitabını büyük bir alaka ile kabul etmiş, ona sıdk-u sadakatle sarılmış, kelime kelime onu incelemiş, onun doğruluğunu açıklamış ve tecvidine, kıraatına dikkat etmiştir. Hatta onu tahriften himaye etmiş, harflerine ve hatta hareketlerine varıncaya kadar her türlü okunuş şekillerine azami titizliği göstermiştir. Ümmetlerden hiç birinin akli yeteneği bu doğru yola ulaşmamıştır. Bu olsa olsa, Allah'ın lütuf ve ilhamı ile erişilecek bir husustur.

h- Bu, Allah'ın aziz kitabını muhafaza etmekte ve korumaktaki sırrının zuhûrudur. Çünkü Allah Teala, hiçbir asrı ve hiçbir yeri Allah'ın kitabını nakleden, hurûf ve rivayetlerini ayakta tutan, vecih ve kıraatlarını nakleden öndersiz bırakmamıştır.²⁸

5- Kıraat İlminin Üstünlüğü: Kur'an-ı Kerim'e çok yakın ilgisinden dolayı şer'î ilimlerin en şerefisidir.

6- Kıraat İlminin Şeriattaki Yeri: Kıraat İlmini öğrenmek ve öğretmek Müslümanların üzerine farz-ı kifâyedir.

7- Kıraat İlminin Meseleleri: Bu ilme ait genel kaidelerdir.²⁹

8- Kurrâ: Lügatta okuyucu ve okuyan manalarına gelen el-Kâri' kelimesinin çoğulu olup, okuyanlar veya okuyucular demektir. İstilahta ise, yedi veya on kıraatın kendilerine nispet edildiği meşhur imamlara denir.

9- Rivayet: İmamların ravileri arasındaki ihtilaflara rivayet denir.

10- Tarîk: Râvilerin râvileri arasında vakî olan ihtilaflara denir.

11- Vech: Tarîk sahiplerinden sonra gelenlerin ihtilafına denir.³⁰

V- KIRAAT İLMİNİN TARİHÇESİ

Bu ilmin tarihçesini dört bölümde inceleyeceğiz.

a) Kıraat İlminin Doğuşu

Hız. Osman zamanında istinsah edilen mushafların her birini bir belde-

²⁸ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, I, 53-54.

²⁹ Dimyâtî, İthaf, sy. 5; Abdülfettâh, el-Büdûrû'z-zâhire, sy. 8-9.

³⁰ Süyûtî, el-İtkân, I, 76; Abdülfettâh, el-Büdûrû'z-zâhire, sy. 8-9.

ye, o mushafın ihtiva ettiği kiraat vecihlerini öğretecek bir zat ile gönderdiğini yukarıda ifade etmiştik. Bu belde sakinleri kiraatlarını, kendilerine mushafı getiren ve kiraatı bizzat Peygamberimizden öğrenen Ashabdan aldılar ve öğrendikleri gibi okudular.³¹

Bu mushafların noktasız ve harekesiz olmaları ve kelimelerinin yazılış şekillerinin de muhtelif kiraat vecihlerini imkân dahiline alması hasebiyle, kiraat ve Kur'an'ı rivayet ve telakkide esas umde mushafların hattı olmuştur. Ekseriyetle Hz. Osman'ın Mushaflarla gönderdiği kimselerin, götürdükleri mushaflarına uygun olan kiraatları, buldukları beldelerde yayılmaya başlamıştır.³²

Bilindiği üzere Ashâb-ı Kirâmın Resûlullah'dan kiraatı elde ediş şekilleri çeşitli idi. Bunlar içerisinde Resûlullah'dan bir kiraat alan olduğu gibi, iki ve daha fazlasını alanlar da vardı. İşte bu sebebe dayanarak denilebilir ki, Ashâbın kiraata dair bilgileri farklı olduğu için, kiraatlardaki bu farklılık, onlardan kiraatı öğrenen Tâbiûn ve Etbâu't-Tâbiûnda da devam ederek, kiraatların son bulunduğu meşhur imamlara kadar vasil olmuştur. Onlar da bu kiraatları tespit etmiş, tespit ettikleri kiraatlarıyla isim almış ve mensup oldukları kiraatlarını yaymışlardır. Kiraat İlminin ve kiraatların çeşitli olmasının menşei Kur'ân-ı Kerîm'in inzâl olduğu "yedi harf"tir, yoksa ne Peygamber efendimizdir ne de kiraat imamları.

Mustaf Sadık er-Râfî'ye göre kiraatların zabtı konusuna itina gösterilmeye başlanan tarih, Tabiûn devrinin sonları olan hicrî I. yüzyıldır.³³ Bu tarih, İslâm'ın yayılması ile birlikte, çeşitli felsefî ekollere mensup milletlerin İslâm'a girmeleriyle, İslâmî inançlarla taban tabana zıt görüşleri beraberlerinde getirmeleri idi. Müslümanlar, bir taraftan Yunan, diğer taraftan İran, Hind ve daha başka felsefî güçlerin adeta saldırısına uğramıştı. Pek çok sapık mezhep ve ideoloji sahibi kimse, Kur'ân-ı Kerîm'i Resûl-i Kibriyâ'dan tevatüren sabit olan kiraat şekilleriyle değil de, kendi batıl ve sapık fikirlerine uydurmak suretiyle ve helal olmayan bir tarzda okumaya başladılar. İşte İslâm'ın hâzik âlimleri büyük bir titizlik içerisinde mütevatir kiraatların şartlarını ve diğer kiraatlar ile farklarını ortaya koyarak bu mübarek ilmin temelini atmışlardır.³⁴

b) Kiraat İlminin Gelişmesi

Kiraatlar hakkında alimler eser yazmaya başladıkları zaman, her hangi bir adette ittifak edilmiş değildi. Ne yedi, ne on, ne de ondört imam. İlk defa

³¹ İbnü'l-Gezerî, en-Neşr, I, 8; Kâsimî, Tefsîru'l-Kâsimî, Mısır, 1376, I, 295.

³² Zerkânî, Menâhil, I, 406.

³³ er-Râfî, İ'câzû'l-Kur'ân, sy. 51.

³⁴ İbnü'l-Gezerî, en-Neşr, I, 9; Zerkânî, Menâhil, I, 407.

kıraat ilmine dair eser yazan, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (224/828), Ebû Hâtım es-Sicistânî (255/868) ve Ebû Ca'fer et-Taberî (310/922) yazdıkları eserlerinde yedi kıraatın birkaç mislini zikretmişlerdir.³⁵

İkinci hicrî asrın başında İslâm şehirlerinde Müslümanların imamlarından bir kısmına karşı, diğer bazılarının kıraatlarını tercih etmeye başlamasıyla "yedi kıraat" tabiri meşhur olmaya başlamıştır. Böylece Mekke'de Abdullah b. Kesîr (120/737)'in kıraatı, Medine'de Nâfi (169/785)'in kıraatı, Şam'da İbnü Âmir (118/736)'in kıraatı, Basra'da Ebû Amr (154/770) ve Ya'kub (205/820)'un kıraatları, Kûfe'de Hamze (188/803) ve âsım (127/744)'in kıraatları meşhur olmuşlardır.³⁶

Üçüncü hicrî asırda kıraatları yediye tahsis eden Ebû Bekr Mücâhid (324/935)'dir.³⁷ Aynı şekilde yedi imamdan yedincisi Ya'kub el-Hadramî iken onun yerine el-Kisâî (189/804)'yi getiren de yine odur.

İbnu Mücâhid'den sonra gelenler onun bu tasnifine uymuştur. Şu kadar var ki muhakkikînden olan bazı zevat bu yediye bazı isimler daha katmışlardır. Meselâ İmam el-Beğavî (510/1116) tefsirinde bu yediye şu üç imamı da ilave etmiştir. Bunlar: Ya'kub el-Hadramî, Halef b. Hişam (229/843), Ebû Câfer Yezid b. el-Ka'ka' (130/747)'dir.

Bu yedi imamın kıraatlarının doğruluğu üzerinde ümmet icma etmiştir. Daha sonra bu yedi imama üç kişi daha ilave edilmiştir. Bu üç imamın kıraatlarının da aynen yedi imamda olduğu gibi mütevatir olduğunu ve mütevatir kıraatların bütün şartlarını haiz bulunduğunu ispat eden alim İbnü'l-Cezerî'dir. (Bak. en-Neşr, I, 41-46)

Bu on kişiye daha sonra dört kişi daha ilave olunarak, ondört kıraat hasıl olmuştur. Bu dört kişi de el-Hasenü'l-Basrî (110/728), İbn Muhaysın (123/740), Yahya b. Mübarek el-Yezidî (202/817) ve Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ahmed eş-Şenbûzî (388/817)'dir.³⁸

İsmi geçen bu büyük imamlar, ravileri ve diğer kıymetli alimlerin gayretli ve feyizli çalışmaları sayesinde mütevatir, meşhur, şâz... kıraatlar tebeyün etmiş ve kıraat vecihleri kitaplara dercedilmiştir.

c) Kıraatların Yayılması

³⁵ Er-Râfî, İ'câzü'l-Kur'ân, sy. 52.

³⁶ Zerkeşî, el-Bürhân, I, 327; Zerkânî, Menâhil, I, 409 vd.

³⁷ Zerkeşî, el-Bürhân, I, 330; Subhî Sâlih, Mebâhis fî Ulûmî'l-Kur'ân, Beyrut, 1969, sy. 284.

³⁸ Dimyâtî, İthâf, sy. 7; Suhhi Sâlih, sy. 283-284.

Kıraat İlmi kitaplara yazılıncaya kadar hafızlar ve kârî'ler (kurrâ), bu kıraatları fasılasız olarak hafızalardan birbirlerine nakletmişlerdir. Doğuda ve Endülüs'te , Müslümanlar bu ilme önem vermişler ve çeşitli eserler meydana getirmişlerdir.³⁹ İbnü'l-Cezerî'nin beyanına göre Kıraat İlmini Mağrib beldelerine ve Endülüs'e sokan, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh et-Talamneki (429/1037)'dir. Sonra onu Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045) takip etmiş, daha sonra Ebû Amr ed-Dânî (444/1052) bu konuda en önemli eserini yazmıştır. (İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, I, 34) ed-Dânî'nin Müslümanlar tarafından çok tutulan "yedi kıraat"a ait "et-Teysîr" isimli eseri, İmam eş-Şâtîbî (590/1193) tarafından ezberlenmesi ve öğretilmesi kolay olsun diye, manzum olarak "eş-Şâtîbiyye" diye bilinen "Hırzû'l-Emânî ve Vehû't-Tehânî" adı altında hülâsa edilmiştir.⁴⁰ Halk onun bu kasidesini kendileri ezberledikleri gibi çocuklarına da okutturmaya önem vermiştir. Gerek Batı Afrika'da ve gerekse Endülüs'te onun bu eseri önem kazanmıştır. (Bak İbn Haldûn, Mukaddime, II, 501)

Şam'a Kıraat İlminin, Ashâb'dan Ebu'd-Derdâ (32/652) ile girdiğini söyleyebiliriz. Ondan sonra onun yerine geçen İbn âmir ile de bu işin devam ettiği kanaatindeyiz.⁴¹ Bununla beraber İbnü'l-Cezerî, daha sonraki devirlere ait şu bilgiyi vermektedir: Şam'da, hicrî 446 senesinde vefat eden Ali b. Ehvazi vardı. Aynı senelerde Ali b. Cebbâre (465/1072) Mağrib'den doğuya göç etti, o beldeleri dolaştı ve kıraat imamlarından rivayetlerde bulundu. Mâverâünnehir'e vardı, Gazne ve diğer şehirlerde okudu, "el-Kâmil" isimli eserini yazdı. (İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, I, 35)

Türkler arasında Kıraat İlminin devamlı olarak okunduğu ve okutulduğu muhakkak ise de, İbnü'l-Cezerî'nin 797 hicrî (1395 m.) senesinde Yıldırım Bayazıt (805/1402) zamanında Bursa'ya getirilişi ve orada en mühim eseri olan "en-Neşr", "Tayyibetü'n-Neşr" (takrib tarihine göre) ve "et-Tahbîr" (aşere tarihine göre) isimli eserlerini yazdığı dönemi özellikle zikre değer buluyoruz.

d) Kıraat İlminin Tarîkleri

Kıraat İlmi, hicrî beşinci asra kadar "infirâd tarîkı" ile okutulurdu. Bundan maksad da Kur'ân-ı Kerîm'in kıraat vecihlerinin, her bir imam için bir hatim yapmak sûretiyle öğretilmesidir. Bu tarihten sonra "indirâc tarîkı" denilen bir hatimde, bütün kıraat vecihlerini tedris ve kıraat etmek, zamanımıza kadar devam edip gelmiştir. (Bak. el-İtkân, I, 103)

Kıraata alimleri Kıraat İlmini iki tarîk üzere tedris etmişlerdir:

³⁹ İbn Haldûn, Mukaddime, (Terc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1983, II, 498-501.

⁴⁰ İbn Haldûn, Mukaddime, II, 501; Otto Pretzl, et-Teysîr Mukaddimesi, sy. 2; Muhammed ed-Dabbâ, Şerhu's-Şâtîbiyye, Mısır, 1381, sy. 3.

⁴¹ Ahmed Hilmi, Sirât-ı Müstakîm Mec. Ravdatu'l-Kurrâ, İstanbul 1329, 147/267.

1- Seb'a tarîkı: İmam Ebû Amr ed-Dânî'nin "et-Teysîr"i ile İmam Şâtıbî'nin "Hırzû'l-Emânî"sinin ihtiva ettiği kıraat vecihlerine "seb'a tarîkı" denir.

2- Aşere tarîkı: İmam İbnu'l-Cezerî'nin "et-Tahbîr"i ile "ed-Dürre" isimli eserlerinin münderecatına bu isim verilmiştir.

Bunlardan başka bir de "takrîb tarîkı" vardır ki, o da kıraat-ı aşere imamlarının ravileri ile o ravilerin ravileri arasındaki ufak tefek ihtilafları öğrenmeye ve okumaya denir. Gerek kıraat-ı seb'a ve aşere'de gerekse takrîb tarîkında kıraat vecihlerinin toplanması ve tertibi itibariyle kurrâ arasında iki tarîk kabul edilmiştir:

Birincisine "teysîr tarîkı" adı verilir ki, ed-Dânî'nin "et-Teysîr"i ile İbnu'l-Cezerî'nin "et-Tahbîr"ini asıl alıp, bunlara "eş-Şâtıbiyye" ve "ed-Dürre"yi ilave etmekten ibarettir. Sonraları bu tarîk "İslâmbul tarîkı" adıyla meşhur olmuştur.

İkincisine "tarîk-ı Şâtıbiyye" denir. Çünkü bu tarîkta "Şâtıbiyye" ve "ed-Dürre" esas olarak alınmış, "et-Teysîr" ile "et-Tahbîr" bunlara ilave edilmiştir. Sonradan bu tarîka da "Mısır tarîkı" denmiştir.

Türkler arasında ve bilhassa İstanbul'da her iki tarîk üzere Kıraat İlmi okutulagelmıştır. İslâmbul ve Mısır tarîklerinde ikişer meslek vardır:

İslâmbul Tarîkında:

a. Yûsuf Efendi Zâde Abdullah Efendi mesleği: Bu meslekte Kıraat İlminin edâ vecihlerinin azimet ciheti ihtiyar edilmiştir.

b. Kastamônî Şeyh Ahmed es-Sôfi mesleği: Bu meslekte de kıraat vecihlerinin ruhsat ciheti iltizam edilmiştir.

Mısır Tarîkında:

a. Şeyh Muhammed en-Nâimî mesleği: Bu zat "Mütkın" isimli eseri telif ederek Mısır Tarîkının azimet cihetini tercih etmiştir.

b. Şeyh Ataullah mesleği: Bu meslekte de Mısır Tarîkının ruhsat ciheti iltizam olunmuştur.

Hicrî 1082 tarihinde Şeyh Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî (1118/1706) tarafından "İthâfû Fudalâi'l-Beşer" isimli eser, Şeyh Hâmid b. Abdülfettâh Pâlevî tarafından "Zübdetü'l-İrfân" isimli eser, 1270 yılında da Abdullah Efendi Zade Molla Efendi diye bilinen Mehmed Emin Efendi tarafından "Zübdetü'l-İrfân"a haşıye olarak ve yukarıda ismi geçen dört mesleğin edâ cihetlerini beyan eden "Umdetü'l-Hallân" isminde eserler yazılmıştır.

İsmi geçen bu eserlerden "Zübdetü'l-İrfân" ve onun haşiyesi olan "Umdetü'l-Hallân" son zamanlara kadar okutulmuş ve halen de hususi olarak okutulmaya devam edilmektedir.

VI. SAHİH KIRAATLARIN ŞARTLARI

Yukarıda işaret ettiğimiz vechile Peygamberimizden intikal eden sahih kıraatlar içerisinde, bazı bid'at ehlinin kendi bid'atlerine göre Kur'an-ı Kerim'i tilavet etmeye koyulmalarına karşı, İslam dininin her cihetten itimada şayan imamları sahih ve doğru olan kıraatlarla, bozuk olan kıraatları birbirinden ayırmak için belli ölçüler koymuşlardır.

Sahih kıraatların şartları dediğimiz bu esaslarla, şâz ve merdûd olan kıraatlar kesin olarak birbirinden ayrılmışlardır.

Bütün kaynakların ittifakla haber verdiğiğine göre, bu şartlar üç tanedir:

- 1- Kıraat, bir vechile de olsa Arapça'nın gramerine uymalıdır.
- 2- Kıraat, sahih ve muttasıl bir senedle Hz. Peygambere ulaşmalıdır.
- 3- Kıraat, takdiren de olsa Hz. Osman'a nispet olunan imam Mushafından birinin resm-i hattına uygun olmalıdır.⁴²

İbnu'l-Cezerî "Tayyibetü'-Neşr"de bu şartları şöyle özetlemiştir:

وكل ما وافق وجه النحو - وكان للرسم احتمالا بحوي
رصح اسنادا هو القرآن - فهذه الثلاثة الاركان
وحشما يخل ركن البت - شذوذ لو أنه في السبعة

"İhtimalen de olsa, nahiv kaidesine uyan; hattı, (hatt-ı Osmanîyi) ihtiva eden ve senedi de sahih olan her (kıraat) Kur'an'dır. Bu üç esastan birisi eksik olduğu zaman, o kıraatın -yedi imamın kıraatı içinde olsa bile- şâz olduğu sabit olmuştur. (İbnu'l-Cezerî, Tayyibetü'n-Neşr, 2a, Konya Yusufâğa Kütüphanesi, 53/4)

Birinci şarta göre kıraat, bir vechile de olsa, Arap gramerine uygun olmalıdır. Tarifteki "bir vechile de olsa kaydından maksat, gramer vecihlerinden her hangi birisine uygunluktur. Bu vechin fâsîh ve efsah (çok fasîh) olması, üzerinde fikir birliği edilen (müttefekun aleyh) veya ihtilaf edilen (muhtefun fih) bir kaide olması, kıraata zarar vermez; yeter ki bu kıraat yaygın ve imamlar tarafından sahih bir senedle alınmış olsun. İbnu'l-Cezerî ve ehl-i tahkika göre en kuvvetli rükün ve en kuvvetli esas Arap Gramerine uygunluktur. (İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, I, 10)

⁴² İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, I, 9; Suyûtî, el-İtkân, I, 77; Zerkânî, Menâhil, I, 411; er-Rafîî, İcâzu'l-Kur'an, sy. 55-57; Subhi Sâlih, Mebâhis, sy. 290-291.

İkinci şarta göre kiraat, sahih bir senedle Peygambere ulaşmalıdır:

Yani sahih olan kiraatı, adalet ve zabt yönü sağlam olan kimselerin muttasıl ber senedle birbirlerinden rivayet etmeleri ve bu senedin Resûlullah'a ulaşması, hatalı görülmemesi ve hiçbir tarafından şâz sayılmaması gerekir. (İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, I, 13; Zerkânî, Menâhil, I, 415) İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (732/1331) ve İsmail Hakkı İzmirli'ye göre en mühim şart, senettir. (İzmirli, Tarîh-i Kur'an, s. 19)

Üçüncü şarta göre kiraatın hattı, Hz. Osman zamanında istinsah olunan Mushaflardan her hangi birinin hattına uygun olmalıdır.

Bakara sûresinin 116. ayetinin İbnu Âmir tarafından "vav"sız قالوا اتخذ الله ولدا , diğer imamlarca "vav"lı وقالوا اتخذ الله ولدا okunması; Âl-ü İmrân sûresinin 184. ayetinin İbnu Âmir'in وبالزبر والكتاب المتبر şeklinde "ba" ile okuyuşu Şamîlilerin Mushaflarına uygundur.

Kıraatın, mushafın hattına uygunluğu iki şekilde olur. Ya tahkîkî ya da takdîrîdir. Mesela Fatiha sûresindeki elifsiz ملك okunuşu tahkîkî; مالك elifle okunuşu takdîrîdir.

Bu üç şartı haiz olan kiraat iseter "yedi", ister "on" isterse makbul olan diğer imamlardan sabit olsun, Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu yedi harften olmaları hasebiyle reddedilemez ve inkar da edilemez. (İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, I, 9; Suyûtî, el-İtkân, I, 77) Şayet bu şartlardan birisi eksik olursa, ister "yedi imam"dan isterse onlardan daha büyüklerinden rivayet edilmiş olsun, seleften ve haleften olan imamlara göre ona zayıf veya şâz veyahut da batıl kiraat denir.

VII. SENETLER BAKIMINDAN KIRAATLAR

Senetleri bakımından kiraatlar, altı kısma ayrılmıştır:

1- Mütevatir kiraatlar: Yalan üzerine ittifaklarını aklın kabul etmediği bir kalabalığın rivayet ettiği kiraatlara denir. Bu kiraatların örneğini yedi kiraatın naklindeki tarîklerin birleşmesi teşkil eder. İbnu'l-Cezerî'ye göre yalnız yedi imamın değil, on imamın kiraatı da mütevatirdir. (İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, I,46)

2- Meşhur kiraatlar: Zabıt ve adalet sahibi kimselerin rivayet etmesiyle senedi sahih, Arap gramerine ve Osmanî Mushaflara uygun olan ve fakat tevatür derecesine yükselmemiş kiraatlardır. Bunun misalinin yedi kiraatın naklinde tarîklerin çeşitli olup, bazısının nakledildiğini, diğer bir kısmının terk ettiği kiraatlar teşkil eder.

Bu iki çeşit kıraat okunur, onlara inanmak vacip, onlardan her hangi birini inkar etmek caiz değildir.⁴³

3- Âhâd kıraatlar: Senedi sahih olup, ya Osmanî mushafa veya Arap gramerine uymayan veyahut da zikredilen şöhrete ulaşamayan kıraatlardır. Bu kıraat okunmaz ve bunlara inanmak da vacip değildir. Mesela, Rahman sûresinin 76. ayetinin *متكئين على رفارف خضر عباقرى حسان* şeklinde; et-Tevbe sûresi 29. ayetinin *لقد* şeklinde okunması gibi.

4- Şâz kıraatlar: Senedi sahih olmayan kıraatlardır. Yûnûs sûresi 92. ayetinin *فاليوم نتجيك بيدك لتكون لمن خلقك آية* şeklinde okunuşu gibi.

5- Mevdû' kıraatlar: Asılsız olarak bir kimseye nispet olunan kıraatlardır. Fâtır sûresi 28. ayetinin *إنما ينشئ الله من عباده العلماء* şeklinde okunuşu gibi.

6- Müdrec kıraatlar: Mütevatir kıraatlara tefsir vechiyle yapılan ziyadelere denir. Nisâ sûresi 12. ayetinin *من أمّ* "من أمّ" şeklinde okunuşu gibi.⁴⁴

VIII. KIRAATLARIN TELFİKİ

Teflik lügatte, toplayıp bir arada birleştirmek demektir. Burada telifikten maksat, muhtelif imamlardan rivayet edilen vecihlerin bir araya getirilmesi ve kıraat vecihlerinin birleştirilerek okunması demektir.

Kıraatlardaki bu kompozisyonun caiz olup olmadığı hakkında bazı farklı görüşlere rastlamaktayız:

İmam Sahavî (614/1255), "Cemâlu'l-Kurrâ"da: "Kıraatların bir kısmını diğere karıştırmak hatalıdır." demiştir. (İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, I, 18)

İmam Nevevî (676/1277) "et-Tibyân"da: "Kur'an okuyan, yedi imandan bir şahsın kıraatı ile başladığı zaman, kelamın irtibatı devam ettiği müddetçe, bu kıraat üzerine devam etmesi lâzımdır. Kelamın irtibatı son bulunca, yedi imandan bir diğere kıraatı ile okuyabilir. Fakat evlâ ve faziletli olan, bu mecliste aynı kıraata devam etmektir." demiştir. (en-Nevevî, et-Tibyân fî Adâb-ı Hameleti'l-Kur'an, ts., ys., sy. 53)

İmam el-Ca'berî (732/1322)ye göre, "Bir veya iki kelime arasında ilgi varsa kıraatların terkibi mümteni' (yani haram), eğer alaka yoksa mekruhtur." (İbnu'l-Cezerî, I, 18)

⁴³ Zerkânî, Menâhil, I, 423.

⁴⁴ Zerkeşî, el-Bürhân, III, 318; Suyûtî, el-İtkân, I, 79; Zerkânî, Menâhil, I, 423-424; Subhî Sâlih, Mebâhis, sy. 290-291; Karaçam İsmail, Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü, sy. 265-267.

İbnu'l-Cezerî, kıraatların telifinin imamların çoğunluğu tarafından caiz görüldüğünü kaydettikten sonra, kendi kanaatını şöyle özetler:

a- İki kıraattan biri, diğerine bağlı ise telifleri haramdır. el-Bakara 37. ayetinin *ظَلَى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ* şeklinde okunması gibi.

b- İki kıraat birbirine bağlı değilse caizdir.⁴⁵

IX. KIRAAT İLMİNİ TOPLAYANLAR

- 1- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm (224/838)
- 2- Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed el-Kûfî (258/871)
- 3- el-Kâdî İsmail b. İshâk el-Mâlikî (282/895)
- 4- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922)
- 5- Ahmed b. Ömer ed-Dâcûnî (314/926)
- 6- İbn Mücâhid (324/934)
- 7- Ebû Bekir Ahmed b. en-Nasr eş-Şezâî (370/980)
- 8- Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn b. Mihrân (381/991)
- 9- Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî (408/1017)
- 10- Muhammed b. Abdillâh et-Talamneki (429/1037)

X. KIRAATLARIN İNFİRAT VE CEM' TARIKI İLE OKUNMASI

Peygamberimiz (sav) hayatta iken Ashâb-ı Kirâm, öğrendikleri kıraat vecihleri ile okurlardı. Ashâb arasında Kur'an kelimelerinden bazılarının birden fazla vecih ile okunabileceği gerçeği ortaya çıktıktan sonra, bu durum onlar için bir problem olmadı. Zira Resûl-i Ekrem: "Muhakkak ki Kur'an, yedi harf üzerine nâzil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyunuz." (Sahîhu'l-Buhârî, VI, 100; Sahîhu'l-Müslim, I, 560) buyurmuştur.

Hicrî ikinci asırdan itibaren kıraatlar üzerinde ciddi çalışmalar başlamıştır. Bu cümleden olarak Resûlullah'tan nakledilen mütevatir kıraatlar dercedilmeye girişilmiş ve bu kıraatlardaki bazı vecihleri tercihleriyle tanınan imamlara nispet edilmek suretiyle öğrenim ve eğitim sürdürülmüştür.

Elimizdeki kaynaklara göre Resûl-i Ekrem zamanından beşinci asra gelinceye kadar Kur'an kıraatı, gerek tilaveti ve gerekse öğretimi, infirat tarîkı ile olmuştur. (İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, II, 194; Müncidu'l-Mukriîn, sy. 12; Suyûtî, el-İtkân, I, 286)

İnfirat tarîkından maksat, her bir imam ve hatta bir imamın iki ravisi için, o imamın vecihlerini ihtiva eden birer hatim indirmektir. Böylece bir ima-

⁴⁵ Nevevî, et-Tibyân, sy. 53; İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, I, 19; Dimyâtî, İthâf, sy. 134; Karacâm İsmail, Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü, sy. 309-310.

mın kıraatı tamamen öğrenildikten sonra diğer imama geçilmektedir. Selefin tatbikatında, bir imamın bütün vecihleri öğrenilmeden diğerine geçildiği görülmemiştir.

Şüphesiz ki bu tarz çok faydalıdır. Fakat neticeye varmak için bir hayli uzun zamana ihtiyaç duyulmaktadır.

Hicrî beşinci asırdan itibaren kıraatların, bir hatimde bütün imamların kıraat şekillerini cemetmek sûretiyle başladığını görmekteyiz. İşte bütün kıraatların bir hatimde toplanarak okunması şekline cem' veya indirac tarîkı denilmektedir.

Bu yol, selefin takip edegeldikleri infirad tarîkını terk etmek demek olduğundan, bazı imamlar ve alimler tarafından hoş görülmemesine ve mekruh sayılmasına rağmen, (İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, II, 195) ilgi ile kabul edilmiş, hüsn-ü kabul görmüş, tutunmuş ve zamanımıza kadar da devam edip gelmiştir.

Yalnız bu konuda yazılan kitaplara bakacak olursak, zamanımızda da takip edildiği gibi, hemen öğretime başlar başlamaz, cem' tarîkına geçmeyi hiçbir alim hoş görmemiştir. (İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, II, 195)

Kıraatları cem'edenlerin şu beş şarta uymaları lazımdır:

1- Güzel ve yerinde vakf= حسن الوقف

2- Güzel ve yerinde ibtidâ= حسن الإبتداء

3- Hüsn-ü edâ= حسن الأداء

4- Adem-i terkîb: Kıraatları birbirine karıştırmamak= عدم التركيب

5- Kıraatta ve ibtidâda tertibe riayet. (İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, II, 195; es-Suyûtî, el-İtkân, I, 287)